

YAKUT (SAHA) TÜRKÇESİNDE *-ar/-bat buol* SIFAT-FİİLİ ANALİTİK KALIBININ ANLAM ÖZELLİKLERİ

Natalya POPOVA*

Özet

Yakut Türkçesinin dil biliminde -ar, -bit, -ıakh sıfat-füllerleriyle oluşmuş analitik kalıplar sadece modal içerikleri açısından ele alınmıştır. Makalede amac sıfat-fiili analitik kalıplarından biri olan, yani ar/-bat buol kalıbının, aktionsart semantiği özelliklerini tanımlayarak incelemektir.

Anahtar kelimeler: *Sıfat-fiil, yardımcı fiil, fiil analitik kalıbı, aktionsart semantiği.*

Semantical Features of -ar/-bat buol Analytical Verbal Adjectives in Yakut Turkish

Abstract

In Yakut Turkish linguistics, analytical structures composed of -ar, -bit, -ıakh verbal adjectives are dealt with only from the modality perspective. The aim of this article is to analyze these verbal adjective analytical structures by defining their aktionsart semantical features.

Keywords: *verbal adjectives, helping verb, analitic structures of verb, aktionsart semantic.*

* Doç. Dr., Rusya Bilimler Akademisi Sibirya Şubesi Beşeri Bilimler Araştırma Enstitüsü Müdür Yardımcısı, nat.popova@rambler.ru

О Семантических Особенности Аналитической Картины -ар / -бат / -буол Причастий в Якутском (Саха) Дialecte

Резюме

В якутском языкознании глагольные аналитические конструкции причастного типа, образованные причастиями -ар, -быт, -ыах, были изучены лишь с точки зрения их модального содержания. В связи с этим в статье рассматривается одна из причастных аналитических конструкций, а именно -ар/-бат буол- на предмет выявления особенностей ее акциональной семантики.

Ключевые слова: причастие, вспомогательный глагол, глагольная аналитическая конструкция, акциональная семантика.

Türk dillerinde fiil analitik kalıpları -zarf-fiili veya sıfat-fiiliyle- aktion-sart semantiğini ifade etmede esas yöntem oldukları bilinmektedir. (Kononov 1956; Kharitonov 1960; Yuldaşev 1965; Oralbayeva 1971; Schönig 1984; Nasilov 1989; Şentsova 1997; Ganiev 2003; Şamina 2008, Bacanlı 2014, vb.). Bu kalıplarda genellikle zarf-fiilin (veya sıfat-fiilin) sözcük ve anlam açısından asıl, yardımcı fiilin ise sözcük ve anlam içeriğini kaybedip bütün dilbilgisel yükü taşıdığı belirlenmiştir.

Türk dillerinde fiil analitik kalıplarının oluşumunda -ip ve -a zarf-fiilleri 30'a kadar yardımcı fiiliyle birleşerek katılmaktadır. Mesela, yardımcı fiili yerine **gel-, git-, var-, dur-, otur-, yat-, çık-, kal-** gibi fiiller kullanılmaktadırlar. Örneğin, *utuy-an bar-* (uyumağa başla-), *bar-a tur-* (gid-e dur-) vb.

Sıfat-fiili biçimlerinin dizisi dillere göre farklıdır, mesela, -ar/-maz, -mış, -acak, -gan vs. Sıfat-fiilleriyle birleşmiş yardımcı fiillerinin sayısı ise çok azdır. Burada en çok *ol-, bol-, bulun-* fiilleri kullanılmaktadır. Saha Türkçesinde -ar, -bit, -iakh sıfat-fiilleriyle *buol-* yardımcı fiili birleşiyor.

Yakut Türkçesinin dil biliminde aktionsart anlamında genellikle zarf-fiili ile oluşmuş analitik kalıplar tanımlanmıştır (Kharitonov 1960).

Sıfat-fiili analitik kalıpları ise Yakut Türkçesinin dilbiliminde sadece modal içerikleri açısından ele alınmıştır (Korkina 1979).

Bu bağlamda bu makalenin amacı, sıfat-fiili analitik kalıplarından biri olan, -ar ve -bat sıfat-fiilleri yardımıyla gösterilen durumu ifade eden -ar/-bat buol- analitik kalıbının aktionsart semantiği özelliklerini tanımlayarak incelemektir.

Elimizde var olan malzemeler (200'den fazla örnek cümle) aşağıdakileri belirlememizi sağlamıştır:

1. *-ar buol-* sıfat-fiilinin analitik kalıbı durağan (sabit) başlangıcı olan sıfat-fiili ile ifade edilen hareketin başlangıç evresinin aktionsart semantiğini göstermektedir:

İti ere kennitten iyem miigin oonnyuuga ut-ar buol-ar -- Ancak ondan sonra annem beni oyuna **göndermeye başlar.**

Onton ıla oğonnottor beyelere da kül-er buol-buttara (S. Omolloon) - O zamandan beri yaşlı adamlar kendileri de **güler olmuşlardı...**

Hareketin başlangıç evresinin semantiği, hareketin başlangıç sınırını gösteren cümle içeriğindeki özel dış araç ile sağlanmaktadır: *iti ere kennitten* (ancak ondan sonra), *onton ıla* (o zamandan beri - ondan sonra)

-ar sıfat-fiiliyle ifade edilen eylem, özneye belirli sabit bir andan sonra izlenen ve cümlede açıkça belirlenen niteleyici özelliği göstermektedir.

Bu kullanımda *buol-* yardımcı fiili, basit kipin bütün zamanlarının şeklini alabilir (örneğin, *-ar* geniş zamanın şeklini). Bu arada *buol-* yardımcı fiili, kelime anlamını yitirmemekte ve yanına geldiği özel ismi niteleyici bir davranış sergileyerek (gibi olmak) şeklinde biri birleşik fiil yapısını kazanmaktadır. Karşılaştır: *doktor buolbut* - doktor olmuş, *doruobay buolbut* - sağlıklı olmuş, iyileşmiş.

2. *-ar buol-* sıfat-fiilinin analitik kalıbı normalde geniş zamanda öznenin durumunu belirten sıfat-fiiliyle ifade edilen eylem sonucunun anlamını göstermektedir:

Vanya, khaya anı miigitten kuttan-ar buol-bukkun duu? - Vanya, şimdi benden **korkar mı olmuşsun?**

Kelin üereyen sin tab-ar buol-bupput (T.Smetanin) - Позже, подучившись, стали более-менее справляться. - **Sonra** öğrenip (alışıp) az çok iyi **vurur olmuştuk** (yapar olmuştuk).

Hareket sonucunun aktionsart semantiği *buol-* yardımcı fiiliyle birlikte *-bit* zaman eki olarak aktarılmakta ve konuşanın şimdiki zamanda yorumladığı dönemi gösteren *anı* (şimdi), *kelin* (sonra) gibi dış sözcüksel araçlarla sağlanmaktadır. Bunlarda durum-eylem ortaya çıkmaya başlaması, anın gelmesi önemli değildir. Esas olan şimdi izlenen ve sonuç olarak tespit edilendir.

3. *-ar buol-* sıfat-fiilinin analitik kalıbı, sıfat-fiiliyle ifade edilen eylemin düzenliliğinin ve tekrarlılığının semantiğini göstermektedir:

...kihi bılır kenen da buolar ebit, ol-bu mastan kuttana silc-ar buol-ara de-heller -...eskiden insan ne kadar da saf olurmuş, her (kelime kelimesine çevrisi **oradaki-buradaki**) ağaçtan **kork-ardı** derler.

...*khanan kebirekh siri khaannaakh tumustarınan tonsuyallarınan kōrōn, tınırakhtarın-tumustarın bıstalt-ır buol-arbit* (S.Efremov) - ...nereden yumuşak yeri kanlı gagalarıyla gagaladıklarına göre tırnaklarını-gagalarını **keser-dik**.

Bu cümlelerde dil bilgisi açısından *buol-* yardımcı fiilinin sonuna gelen geniş zamanın hikâyesi şeklindeki (*-ara, arbit*), çoğunlukla aktionsart semantiğine hâkim olmaktadır. Çünkü o *-ar* sıfat-fiiliyle ifade edilen özne niteleyici özelliğini geçmişte düzenli olarak meydana gelmiş gibi yorumluyor. Cümle içeriğindeki ortam da, eylemin düzenliliğini, tekrarlılığını kesintisizdir. Hareketin belirli zaman aralıklarıyla belirli sıklıkla, kesintiliği *ol-bu* - oradaki-buradaki gibi ayırık yapıldığını belirtmektedir.

Hareketin ayrılığı, kesintiliği *ol-bu* (o-bu) gibi ayırık aracılığıyla belirtilmektedir. Son cümlede ise düzenlilik manası, *bıs-talı-ır* sıfat-fiilinin fiil kökü ile ayrı bölünürlülük eylem semantiğini ifade eden - *talaa* eki aracılığıyla ortaya çıkmaktadır.

4. *-bat buol-* sıfat-fiilinin analitik kalıbı, *-ar buol* analitik kalıbının dil bilimsel olarak zıt anlamlısıdır ve yeni olayın ortaya çıkışın başlangıç evresinin semantiğini aynı şekilde, fakat sonlandırma anlamı ile beraber içermektedir. Bu analitik kalıbı *-bat* sıfat-fiiliyle ifade edilen hareketin sonuçlandığını göstermektedir:

Onton ıla khahan da sımıyalaa-bat buol-butum(A.Fedorov) - Ondan sonra asla yalan **söyle-mez ol**-muştum.

Yeni olayın ortaya çıkış anı *onton ıla* (ondan sonra) gibi zarf araçlarıyla da sağlanabilir. *Buol-* fiili sonundaki geçmiş zaman *-bit* şekli, bu olayın konuşanın tecrübesi olduğunu bildiriyor ve tanımlanan durumun geçmişte yer aldığını ve onun gelişme evresini tam göstermektedir.

Sonuçlar:

1. İncelenen *-ar/-bat buol-* sıfat-fiili analitik kalıpları belirli bir sabit andan sonra meydana gelen durum veya biri tarafından yapılan eylem sonucu, ya da geçmişte uzun bir dönem içinde sürekli tekrarlanmış eylemin aktionsart semantiklerini ifade ediyorlar.

2. Bu kalıplarda genellikle duygusal ve kişisel durumu gösteren, entelektüel etkinlik ve hareket grup fiilleri sözcüksel ve anlamsal olarak kullanılmaktadır.

3. Sıfat-fiili analitik kalıplarının aktionsart semantiğinin çeşitleri, çoğunlukla *buol-* yardımcı fiilinin sonuna gelen zaman şeklinin aktionsart semantiğine bağlıdır.

4. Konuşanın izlediği ya da kendisi katılımcı olduğu durumları belirleme, sıfat-fiili kalıplarının önemli özellikleridir.

5. Sözcüksel araçlarının varlığı, sıfat-fiili analitik kalıplarının aktionsart semantiğinin cümlenin içeriğine bağlı olduğunu göstermektedir.

Yakut (Saha) Türkçesindeki *-ar/-bat buol-* sıfat-fiili analitik kalıplarının aktionsart semantik kalıpları, Türkiye Türkçesiyle de okmak üzere diğer Türk dillerindeki benzer kalıplarla ilişkilidir.

Böylece, birleşik fiil şekli olarak belirlenen *- ar/-maz ol-*, Türkiye Türkçesinde Kılımlı kategorisini ifade eden araç gibi görülmektedir. A.N. Kononov'un Türkiye Türkçesinin akademik gramerinde şöyle belirtilmiştir:

«geniş zamanın olumlu hâli: *yaz-ar + olmak // bulunmak* yardımcı fiiliyle -başlangıç kipi ifade etmektedir: ... *hemen yalnız onunla konuşur oldu*

Geniş zamanın olumsuz hâli: *yazmaz + olmak // bulunmak* yardımcı fiiliyle- sonuçlandırıcı kipi belirlemektedir» (Kononov 1956: 212): *Beni aramaz sormaz oldunuz.*

Kaynaklar:

- BACANLI, Eyüp (2014), *Kılımlı Kategorisi ve Altaycada Kılımlı Belirleyicisi Olarak Art Fiiller* - Ankara: Türk Dil Kurumu.
- EFREMOV, Stepan (1984), *Pyesalar*. Yakutsk.
- FEDOROV, Afanasiy (1961), *Talılıbit ayımnıylar*. T. 1. Yakutsk.
- GANIEV, F.A. (2003), *Sposobi deystviya glagolov v tatarskom yazıke*. Kazan: Izd-vo Dom Peçati.
- Grammatika *sovremennogo yakutskogo literaturnogo yazıka* (1982) Moskva: Nauka.
- KONONOV, Andrey N. (1956), *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*. Moskva-Leningrad: Nauka.
- KORKİNA, Evdokiya İ. (1979), *Glagolnye liçno-otnesenkiye modalniye konstruksiyi v yakutskom yazıke*. Yakutsk.
- MİKHAÏLOV, M.S. (1965), *İssledovaniya po grammatike turetskogo yazıka. Perifrastičeskiye formı turetskogo glagola*. Moskva: Nauka.
- NASİLOV, Dmitriy M. (1989), *Problemi tyurkskoi aspektologii*. Aktsionalnost. - Leningrad: Nauka.
- OMOLLOON, Suorun (1967), *Talılıbit ayımnıylar*. T.2. Yakutsk.
- ORALBAEVA, N. (1971), *Analitiçeskiye formı glagola v sovremennom kazakhskom yazıke*: Avtoref. diss. dokt. filol. nauk. Alma-Ata.
- KHARİTONOV, Luka N. (1960), *Formı glagiolnogo vida v yakutskom yazıke*. Moskva-Leningrad: Nauka.
- SMETANİN, Timofey (1969), *Talılıbit ayımnıylar*. Yakutsk.
- ŞAMİNA, Lyudmila A. (2008), *Glagolnye analitiçeskiye konstruksiyi finitnogo skazuemogo v tyurkskikh yazıkakh Yujnoi Sibiri*. Novosibirsk.

ŞENTSOVA, İ.V. (1997), *Aksionalniye formı glagola v şorskom yazıke*. Kemerovo.

SCHÖNIG, Cl. (1984), *Hilfsverben im Tatarischen*. Wiesbaden.

YULDAŞEV, A.A. (1965), *Analitiçeskiye formı glagola v tyurkskikh yazıkakh*. Moskva:
Nauka